

Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa

Hrvatska akademija znanosti in umjetnosti,
Zavod za povijesne znanosti u Rijeci s
Područnom jedinicom u Puli

**„Na marginama Velikoga rata: kulturne i
prosvjetne prilike u Rijeci, Puli,
Ljubljani i Gorici 1914. – 1918.“**

**»Na obrobjih velike vojne: kulturne in
prosvetne razmere na Reki, v Pulju,
Ljubljani in Gorici 1914–1918.«**

Ljubljana, oktober / listopad 2017

Društveni sadržaji nekadašnje Rijeke u drugoj polovici 1914. g. na stranicama *Riečkoga novog lista*

Petar Strčić, Maja Polić

(Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci)

Rijeka – do sredine XX. st. grad uz desnu obalu potoka Rječina – kao i naselja u njezinu okruženju, ratne 1914. g. bilježi zamjetnu djelatnost kulturnih društava, koja su općenito davala notu sveopćemu kulturnome djelovanju navedenoga prostora. Njihov život pratimo na stranicama *Riečkoga novog lista*, i to kroz više od tri stotine članaka. Tako se u okviru društava organiziraju predavanja znanstveno-stručnoga i popularnog karaktera, primjerice, o budućnosti hrvatstva, „o našem narodu“, o Gaju i ilirizmu, daje se „listak iz hrvatske povijesti“, a pažnja je pridana i iseljavanju stanovnika primorskih krajeva te njihovu životu u tuđini. Više je društava te godine kao predavača ugostilo i povjesničara Ferdu Šišića. Tu su i predavanja o medicini, psihologiji, odgoju djece, o zubnoj higijeni i sl. Poduzimaju se aktivnosti otvaranja pučkih knjižnica, priređuju se plesne zabave, krabuljni plesovi, izložbe učenika zagrebačke umjetničke škole izložbe, banketi, tečajevi folklor, različite proslave, primjerice, svečano obilježavanje „Zrinjsko-frankopanskoga dana“, godišnjice društava, organiziraju se tjelovježbe za članove, kao i više humanitarnih akcija od kojih neke nose kulturni predznak, te prikupljanja knjiga za knjižnice. Priređuju se izleti, primjerice, brodom do Brijuna, a na njima je izletnike svirkom redovito zabavljala glazba 79. pješačke pukovnije Jelačić. Sve akcije bilježe dobru posjećenost.

Početak Prvoga svjetskoga rata i njegov utjecaj na društveno-kulturni život u *Riečkome novom listu* zabilježen je koncem srpnja, kada djelatnost društava zamire. Tada je do Rijeke stigla naredba o zabrani izlaženje listova u Zagrebu, te se i u gradu na Rječini uvode iznimne mjere, preventivna cenzura, te se zabranjuje stvaranje novih društava i održavanje skupština političkoga karaktera. O ratnome dobu svjedoči i humanitarna akcija prikupljanja knjiga za ranjenike koju organiziraju riječki kanonici, apelira se na članove društava da se aktiviraju za potrebe Crvenoga križa, napose da se odazovu humanitarnim koncertima. Dotadašnji bogati društveno-kulturni život zamire.

Dobrodelno delovanje žensk v letih 1914 in 1915

Robert Devetak

(Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani)

Prispevek bo obravnaval dobrodelno dejavnost Slovenk v okviru Rdečega križa v Gorici in širše na Goriškem, v začetnem obdobju prve svetovne vojne. Že avgusta 1914 je prišlo do razmaha karitativne dejavnosti, kjer so imele prevladujočo vlogo predvsem ženske. Dežela Goriška in Gradiška pri tem ni bila izjema, saj je Rdeči križ, v okviru ženskih podružnic, organiziral zbirne akcije, ki so doživele množično podporo med prebivalstvom. Do italijanske napovedi vojne maja 1915 so dejavnost zaznamovale razlike in spori med različnimi narodnostmi v deželi, poleg tega, pa se je zaradi vojnega dogajanja spreminjal odnos do dobrodelnosti.

Tiskarska produkcija na hrvatskom jeziku u Rijeci i Sušaku 1914. – 1918.

Sanja Holjevac

(Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci)

Nakon djelatnosti znamenite glagoljske tiskare Šimuna Kožičića Benje 1530./1531. g. i nažalost neuspjela pokušaja trsatskoga franjevca Franje Glavinića 20-ih godina 17. stoljeća da osnuje glagoljsku tiskaru za potrebe tiskanja hrvatskih glagoljskih liturgijskih knjiga, grad Rijeka ponovno postaje dionikom tiskarske djelatnosti 1779. godine osnutkom i radom tiskare češke obitelji Karletzky, a od polovice 19. stoljeća, s gospodarskim razvojem i usponom grada, osnutkom i radom i niza drugih tiskara. U tim se tiskarama tiskaju različite knjižne, periodične i druge publikacije na nekoliko jezika (hrvatskom, talijanskom, mađarskom, njemačkom, latinskom), što je rezultat specifičnih društveno-političkih prilika u tome gradu. Od 70-ih godina 19. stoljeća tiskare se osnivaju i u tada urbaniziranom susjednom Sušaku, izrazito hrvatskom kulturnom središtu, koncentriravši svoj rad na hrvatski tisak. Živa se tiskarska djelatnost u Rijeci i Sušaku nastavlja i početkom 20. stoljeća sve do početka Prvoga svjetskoga rata.

U izlaganju će u središtu pozornosti biti tiskarska produkcija na hrvatskom jeziku u Rijeci i Sušaku 1914. – 1918., dakle upravo u vrijeme tzv. Velikoga rata. Temeljem uvida u tiskane knjige i periodiku razmatrat će se utjecaj ratnih prilika na opseg i vrstu objavljenih publikacija, pa i u odnosu na prethodno doba. Tiskarska će se produkcija na hrvatskom jeziku pritom sagledavati u kontekstu tadašnjih društveno-političkih i kulturnih prilika na tome području te hrvatske kulturne povijesti uopće.

Periodika na talijanskom jeziku u Rijeci u vrijeme Prvoga svjetskog rata

Nina Spicijarić Paškvan

(Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci)

Radi svojega povoljnog zemljopisnog položaja, Rijeka je oduvijek imala poseban i vrlo zanimljiv povijesno-kulturni razvoj. Osnovna je značajka riječke povijesti multikulturalnost. Upravo supostojanje različitih kultura i naroda na tom malom prostoru čini riječku kulturnu povijest bogatijom, ali i složenijom za proučavanje. Jedan od važnih izvora za proučavanje svjetonazora, kulture i povijesnih zbivanja u određenom kraju su periodičke publikacije. One su zapravo odraz javnoga i privatnoga života, a katkada predstavljaju i jedini izvor informacija o kulturi i politici. Krajem 19. st. u onodobnoj je Rijeci djelovalo 20-ak tiskara koje su tiskale novine, časopise i knjige na hrvatskom, talijanskom, mađarskom i njemačkom jeziku. U Rijeci, kao trgovačkom i pomorskom gradu veliki je utjecaj imala mletačka kultura, a samim time poseban položaj zauzeli su mletački i talijanski jezik. Naime, mletački i talijanski su postali jezicima prestiža i uporabe te su se njima služili mnogi građani kojima oni nisu bili materinski. Usporedno s jačanjem talijanskog jezika, na području Rijeke jača i talijanska kultura. Početkom 20. st. gotovo je sva periodika bila politički angažirana te je bila sredstvo izražavanja nacionalnih opredjeljenja, čak i ako bi nominalno bila usmjerena na kulturu, književnost i umjetnost. U ovom se istraživanju, dakle, kreće od pretpostavke da se proučavanjem tiskovina može rekonstruirati povijesno, jezično i kulturno stanje određenoga područja u određenom razdoblju. Stoga je cilj popisati tiskovine na talijanskome jeziku u Rijeci za vrijeme Prvoga svjetskoga rata te ih analizirati s kulturološkoga aspekta.

Kulturna zbivanja u Puli tijekom 1918. godine

Milan Radošević

(Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci – Područna jedinica u Puli)

Godina 1918. u povijesti Pule svakako je, što zbog političkih, što zbog socijalnih i demografskih prilika, bila jedna od najdramatičnijih ikad zabilježenih. Civilno stanovništvo Pule i okolice, evakuirano u svibnju 1915. godine, još se uvijek nalazilo u prihvatnim logorima i drugim krajevima Austro-Ugarske Monarhije. Tek u proljeće 1918. godine započinje postupni povratak dijela evakuiranih obitelji u grad, a koji je potrajao do veljače naredne godine. U Puli vlada nestašica hrane, vode, radništvo arsenala, uz potporu mornara, u više navrata podiže štrajkove usmjerene protiv nastavka rata te uz zahtjeve za povećanjem plaća. Ipak, život u gradu koji je u to vrijeme imao sve elemente urbaniteta i multikulturalnosti, nastavio je teći što se može promatrati i kroz prizmu dinamike kulturnih zbivanja. Dok nam arhivska građa daje vrlo šture podatke o kulturnim prilikama za vrijeme Velikog rata, novinski članci u hrvatskim, talijanskim i njemačkim dnevnicima (*Hrvatski list*, *Il Gazzettino di Pola*, *Polaer Tagblatt*) upoznaju nas s održavanjem filmskih projekcija, priredbi, manifestacija, novim knjižnim izdanjima, kao i o radu kulturno-umjetničkih društava u Puli. Razmatrani članci vrijedne su informacije kako o kulturnim aktivnostima u najvećoj onovremenoj austro-ugarskoj ratnoj luci, tako i o nacionalnim konotacijama i implikacijama istih u smiraju Prvog svjetskog rata.

Otroštvo v vojni na šolski fronti

Petra Svolfšak

(ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Univerza v Novi Gorici)

Svetovna vojna 1914–1918 je v življenje sodobnikov prinesla mnogotere izkušnje, del njih je postal pogosto raziskana in v kolektivnem spominu trdno zasidrana tematika, nekatere izkušnje pa ostale v senci zgodovinskega spomina. Mednje zagotovo sodi tudi tematika otroštva, ki ga je slovensko zgodovinopisje skoraj prezrlo, saj ga je zgolj omenjalo v sklopu obravnavanja vsakdanjega življenja civilnega prebivalstva. Otroštvo je bilo v svetovni vojni 1914–1918 zaznamovano z izkušnjo ločitve, ki je ena od temeljih in najbolj množičnih izkušenj (prve) svetovne vojne. Ločitev ni pomenila zgolj odhoda očetov, bratov, stricev na fronto in morebitne njihove ne-vrnitve, temveč v slovenskem primeru tudi ločitve od doma, saj je begunstvo zaznamovalo mnoga otroška življenja. Tako bo v prispevku pozornost posvečena nekaj sklopom otroške vojne izkušnje v slovenskih deželah: ločitev od vpoklicanega moškega dela družine, begunstvo, življenje pod okupacijo in življenje v zaledju. Otroci so bili v begunstvu in v (slovenskem) zaledju (soškega) bojišča najbolj največje (najbolj številčne) žrtve pomanjkanja in izjemno težkih vojnih razmer. Obenem so bili v begunskih taboriščih deležni tudi posebne pozornosti v zdravstvenem in v izobraževalnem smislu, slednje je stremelo k odpravljanju brezdelja in posledičnega brezdušja, ki je v begunstvu, kot v drugi polovici vojne nasploh v monarhiji, zajelo in obvladovalo prebivalstvo. Otroške podobe vojne so zaznamovale tudi slovensko umetniško ustvarjalnost.

Izobraževanje goriške duhovščine med prvo svetovno vojno

Renato Podbersič

(Študijski center za narodno spravo, Ljubljana)

Goriško Centralno bogoslovno semenišče je predstavljalo zametek univerzitetnega študija na Goriškem. Tam se je pred prvo svetovno vojno šolala večina duhovnikov iz ilirske oz. goriške metropolije, z izjemo ljubljanskih. Vse škofijske izobraževalne ustanove so morale zaradi soške fronte med prvo svetovno vojno prenesti svoje delovanje v begunstvo. Sredi decembra 1915 so se začela tudi predavanja za goriške bogoslovce, ki so našli začasno zatočišče v cistercijanskem samostanu v Stični na Dolenjskem. Tam so se naselili tudi goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej in večina goriških profesorjev v bogoslovnem semenišču. Večina dijakov iz goriškega malega semenišča pa je bila nastanjena v škofovih zavodih v ljubljanskem Šentvidu. Vse stavbe, kjer je pred vojno potekalo izobraževanje, so bile zaradi spopadov uničene ali močno poškodovane. Goriški nadškof Sedej si je po vrnitvi iz begunstva spomladi 1918 prizadeval za čimprejšnjo obnovo teološkega študija na Goriškem. Pomen nepretrganega izobraževanja goriške oz. primorske duhovščine se je pokazal v težkih časih fašističnega preganjanja Slovencev po prvi svetovni vojni, ko je tudi domača duhovščina prevzela nase težko breme ohranjanja narodovega obstoja.

Obrazovna problematika na stranicama *Hrvatskog lista* 1918. godine

Mihovil Dabo

(Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli)

Obrazovna problematika, ponajčešće prisutna kroz sporenja oko mreže školskih ustanova i nastavnog jezika, neuklonjivo je bila prisutna u političkom i javnom životu Markgrofovije Istre od sredine 19. stoljeća do raspada Habsburške Monarhije. Borba za škole na materinjem jeziku, priželjkivane kao potporanj jačanju nacionalnog zajedništva, obilježava hrvatsku političku i nacionalnu emancipaciju u širokom vremenskom rasponu od ranih javnih istupa biskupa Dobrile do Prvog svjetskog rata. S rastom važnosti Pule kao glavne ratne luke, u predratnim godinama sve se važnijim ukazivalo pitanje obrazovanja tamošnje mladeži, zarana izložene utjecajima talijanske kulture i kozmopolitskih sastavnica gradskog života. Prsten prigradskih škola, podignutih zalaganjem Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, bio je shvaćan kao stepenica k snažnijem prodoru obrazovanja na hrvatskom jeziku u gradsku jezgru. Ratne godine za neko su vrijeme zaustavile ove napore, ali brojni članci objavljeni tijekom 1918. na stranicama *Hrvatskog lista* ukazuju kako su urednici navedenim pitanjima posvećivali iznimnu pažnju, prepoznajući u nesigurnim vremenima mogućnost ostvarenja dugogodišnjih nadanja. Izlaganje će, stoga, biti uglavnom posvećeno osnovnim elementima prisutnim u tekstovima koji ponajčešće povezuju obrazovno, nacionalno i socijalno pitanje kroz zahtjev za većom ravnopravnošću hrvatskog stanovništva Pule.

Odsev vojne v ustvarjanju dijakov

Miha Šimac

(Teološka fakulteta, Ljubljana)

Leta 1914 so v ljubljanski stolnici posvetili dvanajst bogoslovcev. Nekaj tednov po njihovi posvetitvi je izbruhnila velika vojna, ki je vplivala tudi na življenje in delo semeniščnikov. Čeprav so bili po vojnem zakonu oproščeni vojaške službe, pa so se v Ljubljani po svojih močeh trudili vključiti v službo domovine in se zlasti izkazali kot sanitetni strežniki. Zaradi dolgotrajne vojne in vedno novih vpoklicev vse mlajših letnikov v vojaško službo je ljubljanskega škofa skrbelo za duhovniški naraščaj in za število na novo vpisanih v bogoslovje. Kljub vojnemu razpoloženju in težavam s preskrbo pa je semenišče delovalo vso vojno in bilo pripravljeno celo ponuditi svoje prostore italijanskim bogoslovcem, če bi se vojna v akademskem letu 1918–1919 še nadaljevala. Leta 1918, s koncem vojne in ob razpadu monarhije, so se s front vračali vojaki in v ljubljansko semenišče je takrat vstopilo kar triinpetdeset fantov. Skrb škofa Jegliča glede novih duhovnih poklicev se je – vsaj v tistem času – razblinila.

Le scuole dei profughi in Austria durante la Prima guerra mondiale

Paolo Malni

(Liceo scientifico Duca degli Abruzzi – Gorizia)

Esaurita la fase dell'emergenza determinata dall'afflusso di centinaia di migliaia di profughi dal fronte orientale nell'estate /autunno 1914, già all'inizio del 1915 il governo austriaco emanò direttive relative all'istituzione di scuole e corsi di istruzione professionale per profughi nei Barackenlager e nei comuni di ricovero. Nel settembre 1915 queste direttive vennero applicate anche ai profughi del Litorale, dando vita a scuole popolari ed asili nei campi profughi e nei comuni di insediamento dove la loro presenza era consistente. Parallelamente vennero organizzati a Graz e Vienna corsi di istruzione media e superiore e più tardi, a Kroměříž (Kremsier) in Moravia, corsi magistrali in lingua italiana.

L'intervento si propone di ripercorrere sinteticamente la creazione di questa rete scolastica, fornendo – ove possibile – alcuni dati statistici. Si tenterà poi, di evidenziare le principali difficoltà (reperimento delle sedi, capienza delle aule, scarsità di attrezzature didattiche) che ostacolarono l'attività scolastica, soffermandosi anche sui problemi che spesso impedivano una frequenza regolare ed un proficuo risultato dell'attività stessa.

